

TÜRK DİL KURUMUNUN BÜYÜK ATASI TÜRK DERNEĞİ VE DERGİSİ HAKKINDA NOTLAR

Nâzım H. Polat

■ *Türk Dili* dergimizin 820. sayısında; Millî Edebiyat hareketini başlatan ilk “Yeni Lisan”¹ yazısında, Türk Derneğinin dil görüşlerine yapılan itirazlara değinilmiş ve kuruluş tarihiyle ilgili alışılmış yanlışı düzeltici bir dipnot verilmişti.² Konuyla yakından ilgilenen bazı okuyucular, “Türk Derneği dergi çıkarmak için 1911’e kadar neden bekledi?” diye sordular. Bu soru yerindedir çünkü Türklük bilimi alanında çalışmak için kurulan bir derneğin, devrin toplumsal ve siyasi zemininden dolayı dergi çıkarmakta geciktiği iddia edilemez. Öyle ise;

a) *Türk Derneği* dergisinin çıkışı 1327 olduğuna göre gecikmesi mali bir sebebe mi dayanıyordu?

b) Yoksa *Türk Derneği* dergisinin üzerindeki 1327 ve 1328 tarihleri Rumi-mali değil de Hicri-kamerî midir?

Ayrıca şu sorulara da cevap aramalıyız:

“Yeni Lisan” yazısında; dilin sadeleştirilmesi için Türk Derneğinin “peşine takılma”nın mümkün olmadığı söylendiğine Türk Derneğinin kendi adıyla çıkardığı dergide buna nasıl bir cevap verildi, yoksa cevap verilmedi mi aralarında tartışma oldu mu olmadı mı?

1 ? [Ömer Seyfettin], Yeni Lisan, *Genç Kalemler*, C II, Sayı: 1, 8 Nisan 1327 [21 Nisan 1911], s. 1-7.

2 Nâzım H. Polat, “109. Yıldönümünde Yeni Lisana Eleştirel Bir Bakış”, *Türk Dili*, Yıl: 69, Sayı: 820, Nisan 2020, s. 14-23.

Yeni Lisan hareketinin Türk Derneği hakkındaki eleştirilerine devam etmemesi, onun artık sonlanmış bir faaliyet olmasından dolayı mıdır?

Bu tür soruların başlıca sebebi, Türk Derneğinin kuruluş tarihi üzerindeki sis perdesidir. Türk Ocakları hakkında geniş araştırmalara imza atan Füsün Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)* adlı çalışmasında aynı meseleye geniş yer ayırma gereği duyarak konuyla ilgili bilgilerin genel bir döküm ve değerlendirmesini yapmıştır. Aynı bilgileri yeniden tekrarlamak yerine, oradan hazır olarak aktarmada sakınca görmüyoruz:

Üstel:

“İlmî Türkçülük’ü kültürel alanda yayma amacına yönelik olan Türk Derneği’nin kuruluş tarihine ilişkin çelişkili verilere sahibiz. Ancak, Dernek nizamnamesinin yayımlanma tarihi (*Türk Derneği Nizamnamesi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324) dikkate alındığında, Türk Derneği’nin resmi kuruluşunun en erken olasılıkla Aralık 1908’de olduğu kabul edebiliriz.”

tespiti için şu sağlam süzgeçli dipnotu düşmektedir:

“Türk Derneğinin kuruluşuna ilişkin en erken tarih olarak Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, s. 472 ve *Türk Ansiklopedisi*, C 22, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1982, s. 68’de 1908 Kasım’ı verilmektedir. Oysa Yusuf Akçura, *age.*, s. 188-189’da kendisinin 1908 Kasım’ında İstanbul’a geldikten sonra tanıdığı bazı Türkçüler ile bir dernek kurulması yönünde girişimlerde bulunduğunu ve Derneğin ancak yıl sonuna doğru şekillendiğini anlatmakta; bu bilgi Velet Çelebi İzbudak, “Hatıralarım”, *Canlı Tarihler-14*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 69’da Velet Çelebi tarafından doğrulanmaktadır.

Türk Derneğinin Aralık 1908’de kurulduğu konusunda görüş birliği taşıyanlar çoğunluktadır. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London 1961, s. 343 ve V. Gordlevskiy, İstanbul’daki Türk Derneği’ne ilişkin Notlar, Moskova 1912, s. 2’de 24 Aralık 1908 tarihini vermektedirler. Y. Akçura, *age.*, s. 189, *Türk Derneği Nizâmnamesi*’nin 25 Aralık 1908 tarihiyle yayımlandığını bildirmekte; Agâh Sırrı Levend, “Türk Kültürünün Gelişmesinde Derneklerin ve Kurumların Rolü” içinde, İsmail Ulçugür, *Agâh Sırrı Levend*, TDK Yayınları, 1982, s. 233’te 25 Aralık 1908’i Derneğin kuruluş tarihi olarak kabul etmektedir. Ayrıca François Georgeon, *Aux Origines du Nationalisme Turc, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Editions ADPF, Paris 1980, s. 43 ve Jacob M. Landau, *Pan Turkism in Turkey: A Study of Irredentism*, C. Hurst and Company, London 1981, s. 38’de Türk Derneğinin Aralık 1908’de kurulduğunu onaylamaktadırlar.

Türk Derneğinin kuruluşuna ilişkin farklı tarihler için Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s. 414 ve Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul 1956, s. 446’da 18 Ocak 1908 tarihi verilmektedir. Tunaya’nın verdiği 25 Kânun-ı evvel 1324 karşılığı 8 Ocak değil, 7 Ocak 1909 olması gerekmektedir. Öte yandan *Senin*, 11 Mayıs 1327, No. 3-979’da, Celal Sahir, Türk Derneğinin ilk İdare Heyetinin 24 Kânun-ı evvel 1324 (6 Ocak 1908) tarihinde seçildiğini belirtmektedir. Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C II, e Yayınları, İstanbul 1983, s. 348’de Türk Derneğinin Ocak 1911’de kurulduğunu ileri sürerlerken büyük bir olasılıkla Türk Derneği ile Türk Yurdu Cemiyetini birbirine karıştırmaktadırlar.”³

Ne var ki Üstel’in çalışmasında da Türk Derneğinin kuruluş tarihi hakkındaki bilgi netleştirilememiştir. Gerçekten dolayı veya doğrudan konuyla ilgili bunca bilimsel çalışma yapıldığı hâlde, doğru tarihin tespit edilemeyişi çok ilginçtir. Bunun sebebi, anılara mutlak güven duygusu ve süreli yayınlardan yeteri kadar faydalanmama gibi bir yöntem sorunu olmalıdır. Türk Derneği hakkında daima kullanılan kaynak, Yusuf Akçura’nın *Türk Yılı*’ndaki hatıralarıdır. Akçura’nın verdiği bilgilerin çoğu vesikalarla da desteklenebilmektedir ama pek çok derneğin kuruluşu çalışmalarında yer almış birinin, bütün bunların kuruluş tarihini yıllar sonra hatırlayabilmesi beklenemez.

Akçura’nın verdiği bilgi şöyle:

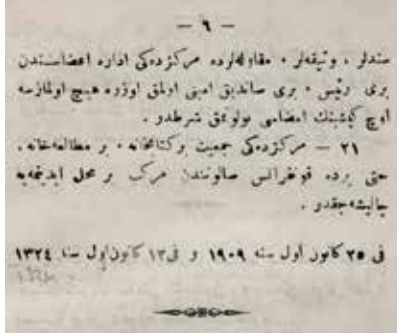
“... 1908 senesi Teşrinisanisinde İstanbul’a gelen Akçuraoğlu Yusuf, daha mektep hayatında hatırladığı bazı Türkçüleri yani Necip Asım Bey ile Velet Çelebi Efendi’yi ziyaret ederek gayr-ı siyasi, sırf harsî mahiyette bir Türk cemiyeti teşkil ve kendilerinin bu yolda rehber olmalarını rica etti. Bu suretle başlayan ilk teşebbüs, senenin nihayetlerine doğru Mekteb-i Mülkiye Müdürü Celal Bey merhumun odasında toplanan bir içtimada Türk Derneği adlı bir cemiyet-i ilmiye hâlinde taazi etmiştir [organlaşmıştır].

Bu cemiyetin nizamnamesi 12/25 Kânunuevvel sene 1324/1908 tarihiyle ve Türk Derneği Nizamnamesi unvanıyla İstanbul’da Karabet Matbaasında basılmıştır.”⁴

3 Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yay., 4. baskı, İstanbul 2017, s. 15-16 (dipnot: 2).

4 Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, (Haz.: Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 458.

Aşağıda ilgili nizamnamenin son sayfasının fotokopisindeki tarih, “fi 25 Kânunuevvel sene 1909 ve fi 12 Kânunuevvel sene 1324” şeklinde kayıtlıdır. Burada tarihlerin birbirini karşılamamasından anlaşılıyor ki apaçık bir yazım yanlışlığı vardır. Rumi-Mali tarih doğruysa Miladi karşılığı 25 Kânunuevvel [Aralık] sene 1908 olmalıdır. Doğru olan Miladi “25 Kânunuevvel [Aralık] 1909” ise bunun Rumi-Mali ile ifadesi 12 Kânunuevvel [Aralık] 1325 olmalıydı. O hâlde *Nizamname*'nin tarihinde de bir tutarsızlık var.

Şekil 1: Türk Derneği Nizamnamesi, son (6.) sayfa.

Bizim bu konudaki tespitimiz, daha önce Fevziye Abdullah Tansel'in verdiği tarihtir.⁵

Türk Derneği, 12 Zilhicce 1326 / 23 Kânunuevvel 1324 / 5 Ocak 1909'a rastlayan Kurban Bayramı'nın üçüncü günü (salı), Darülfünun Mekteb-i Mülkiye (İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu) binasında yapılan bir toplantıyla kurulmuştur. Derneğin, kuruluş aşamasında yayın organı olarak kabul ettiği *Sırat-ı Müstakim*, kuruluşu şöyle duyurmuştur:

İSLÂM VE TÜRK ÂLEMİ

TÜRK DERNEĞİ

Kavm-i necib-i Türk'ün inkısam ettiği şuûbuyla beraber bekâ-yı mevcudiyeti emrindeki ihtiyacat-ı hakikiyesinin ne gibi şeylerden ibaret olduğuna dair, geçen nüshamızı Rusya'daki din kardaşlarımızdan A. Sevindik nam zatın müfit, ibret-bahş bir makalesi tezyin etmiş idi. Mevzu-ı makale kavmiyetimizin mes'ele-i hayatiyesine taalluk eylemekte olduğu cihetle vatanımızdaki erbab-ı ihtisasın nazar-ı dikkatlerini davet etmeyi ve câib-i hamiyetten addeylemiş idik. Ahiren istibşâr ettiğimize göre zevat-ı müşârunileyhim ümniye-i maruzayı takiben, İslâmiyet'in tekemmülât-ı

5 Fevziye Abdullah Tansel, “Ziya Gökalp'in Şiirleri ve Halk Masalları-Giriş”, *Ziya Gökalp Külliyyatı*, Şiirler ve Halk Masalları, 3. baskı, C I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, s. vii.

diniye beşâiriyle hatıratı ebediyen hafıza-ârâ-yı ehl-i iman olan eyyam-ı mesudesine müsadif işbu ıyd-i saîd-i adhânın üçüncü Salı günü, vatanın güzide evlâdının menşei olan bir müessese-i âliyede, Dârülfünun ve Mekteb-i Mülkiye binasında teyemmünen ictima ederek, merkezi Darülhilafe'de bulunacak olan "Türk Derneği" namıyla bir cemiyet-i ilmiye tesis eylemişlerdir.

Cemiyet-i muhtereme, "Türk" diye anılan kavimlerin mazi ve hâldeki âsâr, ef'al ve ahvalini öğrenmeye ve öğretmeye çalışacak, yani Türklerin âsâr-ı atıkasını, tarihini, lisanlarını avam ve havass edebiyatını, etnografya ve etnologiyasını, ahval-i içtimaiye ve medeniye-i hazıralarını ve Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını tedkik ve tahkik ile uğraşıp netayicini neşr ve işâaya çalışacak ve medâr-ı kıvâm-ı kavm olan vahdet-i lisanı teminen Türkçenin sadeleştirilerek güzelleşmesine suret-i mahsusada bi-mennihi'l-kerîm itina gösterecektir.

İşbu içtimada cereyan eden müzakerat neticesinde cemiyetin nizam-name-i esasîsi kaleme alınmış ve hey'et-i idare azası intihap ve vasıta-i neşr-i efkâr olmak üzere de risalemiz tensip edilmiştir.

Sıratı müstakim, temenniyatının ahd-i karıpte hayır-ârâ-yı husul olması imkânını gösterecek âsâr-ı meşrûhadan dolayı ilan-ı bahtiyarî etmekle beraber, şu maksad-ı âliye daima hasr-ı mevcudiyetle iftihar eder. Ve hakkındaki teveccühât-ı âliyeye teşekkürle, ed'ıye-i muvaffakiyete terdîfen müessîsîn-i muhteremeyi ve bütün Türk âlemini tebrike müsâraat eyleyler...⁶

Haftalık bir derginin verdiği bu bilgiyi, Derneğin çalışmalarını yansıtmayı kabul etmiş günlük bir gazetenin (*Yeni Gazete*) haberiyle daha da sağlamlaştırabiliriz:

6 "İslâm ve Türk Âlemi -Türk Derneği", *Sırat-ı Müstakim*, Sayı: 20, 18 Zilhicce 1326/ 29 Kânunuevvel 1324, s. 318.

Türk diye anılan kavimlerin mazi ve hâldeki âsar, ef'al ve ahvalini öğrenmeğe ve öğretmeğe çalışmak yani Türklerin âsâr-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnologyasını, ahval-i içtimaiye ve medeniye-i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını tetkik ve tahkik ile uğraşıp netayicini neşr ve işâa eylemek ve bilhassa Türkçe lisanının sadeleştirilip güzelleştirilmesine çalışmak maksadıyla, bu babda ihtisaslarıyla kesb-i iştihar eden Ahmet Midhat Efendi, Emrullah Efendi, Necip Asım Bey, Bursalı [Mehmet] Tahir Bey, Korkmazoğlu Celal Bey, Velet Çelebi [İzbudak] Efendi, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Boyacıyan Agop Efendi, Arif Bey, Akyığıtoğlu Musa Bey, Rıza Tevfik [Bölükbaşı] Bey, [Ahmet] Ferit [Tek] Bey nam zevat-ı muhtereme dün [5 Ocak 1909] Mekteb-i Mülkiye Müdüriyeti odasında içtima ederek, merkezi İstanbul'da olmak üzere Türk Derneği namıyla bir cemiyet-i ilmiye tesis etmişlerdir. Cereyan eden müzakerat neticesinde Cemiyetin Nizamname-i Esasisi kaleme alınmış ve Heyet-i İdare azası intihap olunmuştur. Cemiyetin naşir-i efkârı olmak üzere Sırat-ı Müstakim risalesi intihap edilmiş olduğundan gerek Cemiyetin Nizamname-i Esasisi ve gerek müzakerat-ı ilmiyesi mezkûr risale ile neşr olunacaktır.⁷

II. Meşrutiyet Dönemi dernekçilik faaliyetlerinde önemli rolü bulunduğu bilinen Celal Sahir Erozan da 29 Nisan 1327 / 12 Mayıs 1911 -Cuma günü, Derneğin çalışmaya devamı veya sonlandırılması kararı için yapılan toplantıda, kuruluş çalışmaları hakkında şunları söylemiştir:

“... Türk Derneğini, 1324 senesi Kânunuevvelinde, öteden beri Türk-lükle hususi bir surette rabita ve muhabbeti olan birkaç kişi kurmuştu. Bu bildiğiniz *Nizamname*'yi kaleme alarak kanun mucibince hükûmete tasdik ettirdiler. (...)

Nizamname'nin tasdikini müteakiben Derneğin müessisleri, Kânunuevvelin 24. Salı günü Darülfünun Müdür Vekili odasında toplandılar ve *Nizamname*'nin 8. Maddesi mucibince ilk İdare Merkezi Heyeti-

⁷ “Türk Derneği”, *Yeni Gazete*, Sayı: 137, 13 Zilhicce 1326, 24 Kânunuevvel 1324, 6 Kânunusani 1909, s. 3.

ni seçtiler. Bu İdare Heyetine Reis-i evvel Necip Asım Bey, Reis-i sani Velet Çelebi Efendi intihap olundu.”⁸

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki;

* Türk Derneğinin 5 Ocak 1909’da kurulduğu kesindir.

İlk yayın organı olarak seçilen *Sırat-ı Müstakim*’in ve *Yeni Gazete*’nin verdiği haberlerle kuruluş toplantısının günü kesinleştiğine göre, *Nizamname*’deki tarih yanlışlığı hakkında bu haberler üzerinden bir yorum yapılabilir:

Nizamname hazırlamak, dernek kurabilmek için gerekli işlemlerdendir. Kurucular; 25 Aralık 1908’de *Nizamname*’yi hazırlamış, Kurban Bayramı’nın 3 gününe rastlayan 5 Ocak 1909-Salı günü de Mekteb-i Mülkiye Müdür Vekili Celal Bey’in makamında toplanıp *Nizamname*’yi gözden geçirerek gerekli kurulları oluşturmuş, Derneğe resmiyet kazandırmışlardır. Yayın organı olarak benimsenen *Sırat-ı Müstakim*’in kuruluşun bir hafta sonraki 21. sayısında, altında “fi 25 Kânunuevvel sene 1908” tarihi bulunan *Nizamname* metni verilmiştir.⁹ Bu tarih, kuruluş toplantısını değil, *Nizamname*’nin hazırlandığı günü göstermektedir.

* Kendi adıyla çıkardığı derginin gecikme sebebi de yukarıdaki haber metninden açıkça anlaşılmalıdır: Derneğin yayın organı *Sırat-ı Müstakim* (8 Mart 1912 tarihli 183. sayıdan itibaren *Sebilürreşat*) olarak kararlaştırıldığı için kuruluş sırasında ayrı bir dergiye ihtiyaç duyulmamıştır. Bu dergi, Türk kültür hayatında İslamcılığın ilk yayın organı olarak bilinmektedir ama II. Meşrutiyet’in başlarında İslamcılık-Türkçülük çatışması yoktu ve İslamcılar, Türk dünyasına yönelmeyi kendi varlık sebepleri arasında görüyordu. Bu itibarla ilmî Türkçülük maksadı güden bir derneği bünyelerinde bulundurmamayı yadırgamamışlardır. Hâlbuki günümüzde, resmî kurum kimliği ile Türkiye Diyanet Vakfının çıkardığı İslam Ansiklopedisi ise “Türk Derneği” maddesine yer vermemiştir.

* Ancak Türk Derneğinin kendi adıyla çıkardığı 7 sayılı dergi,¹⁰ üzerinde ay ve gün bulunmadığı için 1327-1328 (1911-1912) olarak veya ihtiyatla 1327, 1328 tarihleri verilmekte ama bunların Rumi-Mali mi yoksa Hicri-Kamerî mi olduğu belirtilmemektedir. Bununla birlikte *Türk Derneği* dergisindeki hiçbir yazıda, 1911’e uzanan bir tarihleme yoktur. En son tarihleme, Andon Tıngır’ın son (7.) sayıdaki “Lisan-ı Türkînin Yazısını Is-

8 “Türk Derneği”, *Sinîn*, Sayı: 3-979, 25 Cemaziyevvel 1329 / 11 Mayıs 1327 / 24 Mayıs 1911, s. 4-5.

9 “Türk Derneği Nizamnamesi”, *Sırat-ı Müstakim*, Sayı: 21, 21 Zilhicce 1326 / 1 Kânunusani 1324 [14 Ocak 1909], s. 331-332.

10 Derginin tamamı, Cüneyd Okay tarafından Latin harfleriyle yayımlanmıştır: *Türk Derneği*, Akçağ Yay., Ankara 2006, 254 s.

lah, İmlasını Tayin, Mürekkebât-ı Kelâmiyesini Sadeleştirme” (s. 201-205) başlıklı yazının altında bulunan ve miladi olarak 20 Nisan 1910'a denk düşen “7 Nisan 1326”dır yani kapağında 1327 yılı yazılı bir dergideki tarihlemelerde 1327 tarihi hiç görülmemektedir. Aslında mesele çok karmaşık değildir. Rumi-Mali takvim, mali işlerde yılbaşı kabul edilen 1 Mart 1839 (Hicri 6 Muharrem 1255) itibarıyla kullanılmaya başlamıştır.¹¹ Matbaalar ise genellikle daha önce kullandıkları Hicri-Kamerî takvimi kullanmaya devam etmişlerdir ama ay adı veya bir başka işaret bulunmadığı durumlarda Miladi'ye çevirirken emin olmak için yapılabilecek şey, diğer süreli yayınların -mümkünse günlük gazetelerin- ilanlarına yönelmektir.

Bu işlemi *Türk Derneği* dergisi için yaptığımızda;

*İlk ve son (7.) sayının yayım ilanlarını henüz tespit edemedik ama yine de derginin 1911-1912 yıllarında değil, 1909-1910 yıllarında çıktığını kesinleştirmiş bulunuyoruz. İlk sayının Haziran 1909, 7. sayının Mayıs 1910'da çıktığı tahmin edilebilir.

Celal Sahir Erozan'ın yukarıda künyesi verilen konuşmasındaki bazı ifadeler de bu tahmini doğrulamaktadır.

“İlk devrenin başlangıcında yer için çok sıkıntı çekildi. Türk Derneği bir nevi göçebe hayat geçirdi. Gâh Darülfünun'da, gâh Kürt Kulübünde, gâh Yeni Gazete İdarehanesinde, gâh azadan birinin evinde toplanılıyordu. (...) Fiilen riyaset Necip Asım Bey'den Fuat Raif Bey'e, veznedarlık Agop Boyacıyan Efendi'den Mahmut Bey'e geçti. Fuat Raif Bey'in faaliyeti Dernek'in canlanmasına çok hizmet etti. Bu pek çalışkan zat, Dernek'in yaşadığını göstermek için, her türlü müşkülâtı göze alarak Türk Derneği mecmuasını çıkarmaya Dernek azasını irzâ etti ve Türk Derneği mecmuasının çıkmaya başlamasıyla da Derneğin en faal olan ikinci devresini başlattı. Bu ikinci devre Fuat Raif Bey'in Yemen'e memuren gitmesine yani 1326 senesi Mayıs'ına kadar takriben bir sene devam etti. Bu müddet zarfında Türk Derneği yedi nüsha mecmua çıkarmış ve bu neşriyatın her türlü külfetini en ziyade Fuat Raif Bey yüklenmiştir.”¹²

* Aşağıdaki ilanlardan anlaşılacağı üzere;

2. ve 3. sayıların 1 Teşrinievvel [Ekim] 1909'da yayımlandığı görülmektedir.

4. sayının çıkış ilanı görülememiştir. Bununla birlikte söz konusu sayının Kasım-Aralık arasında 1909'da çıktığı tahmin edilebilir.

11 İbrahim Ağâh Hafız Paşa, *Vakayi-i Tarihiye*, Matbaa-i Kütüphane-i Cihan, İstanbul 1325 (1907), s. 368.

12 “Türk Derneği”, *Sinîn*, Sayı: 3-979, 25 Cemaziyelevvel 1329 / 11 Mayıs 1327 / 24 Mayıs 1911, s. 4-5.

5. sayının 31 Ocak 1910'da,

6. sayının 21 Nisan 1910'da çıktığını söyleyebiliriz.

Şekil 2: *İkdam*, Sayı: 5399, 1 Ekim 1909 başlık klışesi.

Şekil 3: *İkdam*, Sayı: 5399, 1 Teşrinievvel [Ekim] 1909, s. 6. *Türk Derneği* dergisinin 2. ve 3. sayısının yayımlandığına dair ilan.

Türk Derneği

Türk kavimlerinin dilleriyle tarihlerinden ve ahval-i medeniyelerinden bâhis faydalı ve meraklı bir risaledir. Ayda bir çıkar. Nüshası 2 kuruşa, senelik abone 30, taşra için 36 kuruştur. İkinci ve üçüncü nüshası çıkmıştır.

Mahall-i fûruhtu [Dağıtım yeri]: Babıali Caddesi'nde Zaman Kütüphanesidir. Derneğe yazılacak mektuplar, Babıali Caddesinde daire-i mahsusasına gönderilmelidir.

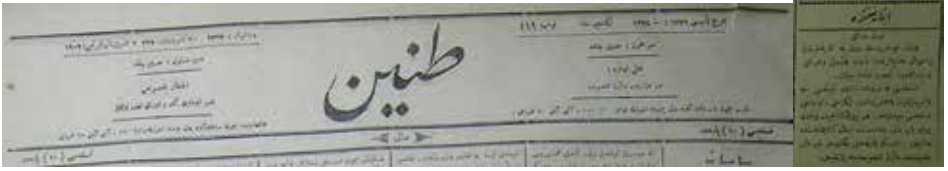
Şekil 4: *Tanin*, Sayı: 389, 16 Ramazan 1329 / 18 Eylül 1325 / 1 Teşrinievvel [Ekim] 1909, s. 4. *Türk Derneği* dergisinin 2, ve 3. sayısının çıktığına dair ilan.

Türk Derneği

Türk kavimlerinin dilleriyle tarihlerinden ve ahval-i medeniyelerinden bâhis gayet faydalı ve meraklı bir risaledir. Ayda bir çıkar. Nüshası 3 kuruşa, senelik abone 30, taşra için 36 kuruştur. İkinci ve üçüncü nüshası çıkmıştır.

Satıldığı yer: Babiali Caddesinde Zaman Kütüphanesidir. Derneğe yazılacak mektuplar, Babiali Caddesinde daire-i mahsusasına yazılmalıdır.

İkinci ve üçüncü sayının çıktığı; bir ay sonra, ilan metninde küçücük değişikliklerle tekrar duyurulmuştur:

Şekil 5: Tanin, Sayı: 419, 18 Şevval 1327 / 20 Teşrinievvel 1325 / 2 Teşrinisani [Kasım] 1909, s. 4. ("Asar-ı Münteşire", *Türk Derneği* dergisi 2. ve 3. sayılarının yayımlandığına dair ilan).

Türk Derneği

Türk kavimlerinin dilleriyle tarihlerinden ve ahval-i medeniyelerinden bâhis gayet faydalı ve meraklı bir risaledir. Ayda bir defa çıkar

Nüshası 3 kuruşa, senelik abone 30, taşra için 36 kuruştur. İkinci ve üçüncü nüshası çıkmıştır. Her büyük kütüphanede bulunmakla beraber Babiali Caddesinde Zaman Kütüphanesinde satılıyor. Derneğe yazılacak mektuplar, Babiali Caddesinde daire-i mahsusasına yazılmalıdır

Türk Derneği'nin 5. sayısının çıktığı da 19 Muharrem 1328 / 18 Kânunusani 1325 / 31 Kânunusani 1910 tarih ve 5521 sayılı İkdam'da (s. 5) benzer bir ilanla duyurulmuştur:

Şekil 6: *Türk Derneği*, 5. sayının çıkış ilanı. *İkdam*, 5521, 19 Muharrem 1328 / 18 Kânunusani 1325 / 31 Kânunusani 1910.

Türk kavimlerinin dilleriyle tarihlerinden ve ahval-i medeniyelerinden bâhis gayet faydalı ve meraklı bir risaledir. Ayda bir defa çıkar. Beşinci nüshası çıkmıştır.

Nüshası 3, senelik abonesi 30, altı aylığı 16,5; taşra için 36, [altı] aylığı 30 kuruştur.

Her büyük kütüphanede bulunmakla beraber Babıali Caddesinde Zaman ve İkbal kütüphanelerinde bulunur. Derneğe yazılacak mektuplar, Babıali Caddesinde daire-i mahsusasına yazılmalıdır.

Şehr-i hâlin [içinde bulunulan ayın] on birinci önümüzdeki Pazar günü birinci ve ikinci reislerin intihabı yeniden icra edileceğinden müdaviim azadan maada diğerlerinin dahi gelmeleri rica olunur.

Şekil 7: Tanin, Sayı: 587, 11 Rebiyülevvel 1328 / 8 Nisan 1326 / 21 Nisan 1910, s. 4. *Türk Derneği* dergisi 6. sayının çıktığına dair ilan.

Türk Derneği

Türk kavimlerinin dilleriyle tarihlerinden ve ahval-i medeniyelerinden bâhis gayet faydalı ve meraklı bir risaledir. Altıncı nüshası çıkmıştır.

Senelik abone 30, altı aylığı 20, nüshası 16; taşra için 36 altı aylığı 20, nüshası 3 kuruştur.

Her büyük kütüphanede bulunmakla beraber Babıali Caddesinde Zaman ve İkbal kütüphanelerinde bulunur.

Derneğe yazılacak mektuplar, Babıali Caddesinde daire-i mahsusasına yazılmalıdır.

Şehr-i hâlin [içinde bulunulan ayın] on birinci önümüzdeki Pazar günü birinci ve ikinci reislerin intihabı yeniden icra edileceğinden müdaviim azadan maada diğerlerinin dahi gelmeleri rica olunur.

* *Türk Derneği* dergisinin son (7.) sayısının çıkış tarihi için -şimdilik- bir şey söyleyemiyoruz. Ancak önceki aralıklara bakınca, yayım tarihinin Mayıs 1910'dan sonra olmayacağını sanıyoruz.

* Türk Derneğinin kapanış tarihini tam olarak bilmiyoruz. II. Meşrutiyet ve Mütareke ortamında, birçok dernek, siyasi parti ve bunların yayın organları, işlevsiz kalarak kendiliğinden kapanmıştır. *Genç Kalemler* hareketinin de Türk Derneğini kısmen işlevsizliğe ittiği söylenebilir. Nitekim Celal Sahir'in de itiraf ettiği üzere Derneğin dergisi geniş kitlelere değil bilim camiasına seslendiği için pek az ilgi görmüş, yeterince satılmamıştır. Bu itiraf 8 Nisan 1327 / 21 Nisan 1911 tarihli *Genç Kalemler* dergisi II. cilt 1. sayıdaki ilk "Yeni Lisan" yazısından sadece üç hafta sonra geldiğine göre dernek çalışmalarını sonlandırmayı gündeme taşımamanın asıl sebebi, söz konusu rakip çıkıştır. Toplantıda Celal Sahir'in konuştuğu şeyler, bir anlık teessürle söylenmiş değil yazılı metindir.

"Türk Derneği velev bir hayli müddet hayatını geçen kış gibi sırf uyuyarak geçirse bile, varlığı yokluğundan bin kere iyidir. Binaenaleyh kapatılması hatıra bile getirilmemelidir." (...) "Biz büyük faaliyet göstermemek, gösterememekle beraber, hiç olmazsa doğmuş olan o fikri ölmeye bırakmayarak, yalnız bu faaliyetimizle, yani Türk Derneği kapanmadı, Türk Derneği var, dedirtebilmekle büyük Türklüğe büyük hizmet etmiş oluyoruz."

gibi yaşatma çabalarıyla ilgili cümleler, Derneğin geleceği hakkında iyimser bir duygu uyandırmaktan uzaktır. Özellikle faaliyetlere katılmayanların üyeliklerini sonlandırma hususunda oy birliği ile karar alınması,¹³ Derneğin bir müddet sonra kapanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Yine Celal Sahir Erozan'ın hazırlayıp toplantıda okuduğu rapordan öğrenildiğine göre İstanbul'daki *Sırat-ı Müstakim*, *Yeni Gazete* ve *Tanin* yanında, İzmir'deki *Köylü* Eskişehir'deki *Eskişehir* gibi Anadolu'nun iyi ve çok okunan gazeteleri de resmen Derneğe dâhil olmadıkları hâlde Dernek fikrinin yayıcılarındandır.

Türk Yurdu Derneği ve daha sonra Türk Ocağının kurulmasıyla ise bu dernek varlık sebebini yitirmiş görünmektedir.

* Türk Derneğine karşı ilk "Yeni Lisan" yazısındaki eleştiriler -hem taktik mahiyette olduğu hem de güncelliğini yitirdiği için- devam ettirilmemiştir çünkü ortada böyle bir dernek faaliyeti yoktur. Ömer Seyfettin; 1919

13 "Türk Derneği", *Sinîn*, sayı: 3-979, 25 Cemaziyelevvel 1329 / 11 Mayıs 1327 / 24 Mayıs 1911, s. 5

sonlarındaki bir yazısında,¹⁴ bazılarının Yeni Lisan hareketini, “10 sene evvel çıkan *Türk Derneği* dergisi”ndeki tasfiyeci görüşlerle aynı saydığını söylemektedir. Ancak yazının bütünü dikkate alındığında görülmektedir ki “Tasfiyecilik başka...” iddiasındaki bu metin de yazarın, kendi kanaatlerine alan açma gayretiyle kaleme aldığı bir taktik yazısıdır.

Toplam 7 sayılı bir derginin çıkış tarihleri “önemli mi?” diye sorulabilir.

Evet, önemlidir çünkü Türk Derneği, tarihimizde ilk Türklük bilimi kuruluşudur. Bugünkü Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunun görevlerini kendisi için varlık sebebi saymış bir dernektir. Dergisi de Türklük bilimi alanının ilk bilim dergisidir.

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kuruluşunun (1861) hemen ertesi yılında, Münif Paşa'nın gayretleriyle Hicri yılın başına (1279 Muharrem / Temmuz 1862) denk getirilerek neşredilmeye başlanan *Mecmua-i Fünun*'u hatırlatmak doğru değildir çünkü bu kuruluşun kendisi için uygun bulduğu görev tanımı, “evlâd-ı vatanı yetiştirmek”tir; dergisi de -doğal olarak- bu genel amaçla yayımlanmıştır ve konuları daha ziyade popüler nitelikte fen bilimleri ile ilgilidir.

Türk Derneğinin ve dergisinin halefi, Türk Bilgi Derneği ve Ekim 1913-Haziran 1914 tarihleri arasında 7 sayı olarak çıkarabildiği *Bilgi Mecmuası*'dır.

II. Meşrutiyet'le birlikte parlayıp Mütareke'nin karanlık günlerinde küllenmiş Türklük bilimi çalışmalarını daha ilmî disiplin içinde ve daha geniş kadrolarla sürdürmek üzere Atatürk tarafından kurulan Türk Dil Kurumu (Türk Tarih Kurumuyla birlikte), Türk Derneğinin yenilenmiş hâlidir. Bu itibarla Türk Dil Kurumunun elinizdeki *Türk Dili* dergisinin büyük atası *Türk Derneği* dergisidir. Dolayısıyla Türklük bilimi çalışmalarında tarih sıralamasına her ihtiyaç duyulduğunda, *Türk Derneği*'ndeki malzemenin yayım tarihi önemlidir.

14 Ömer Seyfettin, “Tasfiyecilik Başka...”, *Bütün Nesirleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler)*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2018, s. 772-774.

Kaynaklar:

- Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, (Haz.: Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2009.
- İbrahim Ağâh Hafız Paşa, *Vakayi-i Tarihiye*, Matbaa-i Kütüphane-i Cihan, İstanbul 1325 (1907).
- Okay, Cüneyd, *Türk Derneği*, Akçağ Yay., Ankara 2006.
- ? [Ömer Seyfettin], “Yeni Lisan”, *Genç Kalemler*, C II, S 1, 8 Nisan 1327 [21 Nisan 1911], s. 1-7.
- Ömer Seyfettin, “Tasfiyecilik Başka...”, *Bütün Nesirleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler)*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2018.
- Polat, Nâzım H., “109. Yıldönümünde Yeni Lisana Eleştirel Bir Bakış”, *Türk Dili*, Yıl: 69, Sayı: 820, Nisan 2020, s. 14-23.
- Tansel, Fevziye Abdullah, “Ziya Gökalp’in Şiirleri ve Halk Masalları-Giriş”, *Ziya Gökalp Külliyyatı-Şiirler ve Halk Masalları*, 3. baskı, C I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989.
- “İslam ve Türk Âlemi -Türk Derneği”, *Sırat-ı Müstakim*, Sayı: 20, 18 Zilhicce 1326 / 29 Kânunuevvel 1324, s. 318.
- “Türk Derneği”, *Sinîn*, Sayı: 3-979, 25 Cemaziyelevvel 1329 / 11 Mayıs 1327 / 24 Mayıs 1911, s. 4-5.
- “Türk Derneği”, *Yeni Gazete*, Sayı: 137, 13 Zilhicce 1326, 24 Kânunuevvel 1324, 6 Kânunusani 1909, s. 3.
- “Türk Derneği Nizamnamesi”, *Sırat-ı Müstakim*, Sayı: 21, 21 Zilhicce 1326/ 1 Kânunusani 1324 [14 Ocak 1909], s. 331-332.
- Üstel, Füsün, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yay., 4. baskı, İstanbul 2017.